

Hågadalen

DAVID DAMELL

Ett av uppsalabornas förnämsta fritidsområden är Hågadalen i stadens SV utkant. Att dalgången blivit så populär beror säkert på den kuperade terrängen och den omväxlande naturen, som gjort området lämpat såväl för promenader som för skid- och ridsport m m.

Huvuddelen av dalen ägs idag av Kronan och disponeras i viss utsträckning för militära övningsändamål.

Dalens omfattning kan räknas ungefär från Håga gård i N till Vård-sätraviken i S, en sträcka på ca 5 km. Dalgångens bredd varierar mellan ca 100 m vid Lurbo i S till en dryg kilometer på de bredaste ställena i N. Dalens huvudriktning är NNV–SSÖ och i dess mitt flyter Hågaån fram. Huvudjordarten är lera, medan moränmarker och berg vidtar i skogsområdena som begränsar själva dalgången. Som nämnts har Hågadalen främst intresserat uppsalaborna som friluft- och sportområde, men dalgången är också ett stycke intressant kulturlandskap. Det är främst sistnämnda synpunkt som följande uppsats kommer att behandla.

Kulturlandskapet har utformats under mycket lång tid. Redan under bronsålderns mitt, ca 1000–900 f Kr., har fast bosättning funnits i dalen. Från den tiden stammar nämligen den riksbekanta storhögen vid Håga, i folkmun kallad kung Björns hög (fornl. nr 356).¹

Högen undersöktes åren 1902–03 av uppsalaarkeologen Oscar Alm-gren och dåvarande prinsen Gustaf Adolf. Högen var uppbyggd av skiktvis lagda grästorvor, precis som skånska och danska bronsåldershögar är byggda. Torvmanteln täckte ett mäktigt kärnröse av sten, vari rester av en "gravkammare" påträffades. I "gravkammaren" har stått en manslång kista gjord av en kluven ekstam, i vilken låg brända ben av en relativt gracilt byggd människa. Fynden tyder på att den gravlagda var en man. De är dessutom av så ovanligt hög kvalitet att de klart utvisar att den döde varit en mycket rik och mäktig man, en hövding. Fynden utgjordes av ett bronssvärd med guldbelagt fäste, vars överdel en gång utformats av en rund träknopp prydd med en svärdsknapp av

Bild 2. Hågadalens norra del. I bakgrunden i bildens mitt Hågaområdet med Kung Björns hög. Foto förf.

massivt guld. Vidare fanns i graven små guldstift, vilka prytt svärdsfästet, samt ett stort sk glasoformformat bronsspänne med guldbeläggning. En bronsrakkniv med förgyllt handtag samt flera förgyllda sk dubbelknappar (manschettknappar i våra dagar) hittades också jämte flera andra bronsföremål bl. a. ytterligare en rakkniv samt pincetter. Denna gravutrustning är den rikaste som påträffats i Sverige från bronsålderns mitt, vilket ytterligare understryker den betydelse den gravlagde en gång haft. (Fynden från Hågahögen finns utställda på Historiska museet i Stockholm).

I samband med utgrävningen av kung Björns hög delundersöktes också en hustomtning ca 160 m S om högen (fornl. nr 358). Inga daterande fynd påträffades, men husgrundens konstruktion kan mycket väl sammankopplas med liknande lämningar vilka kunnat dateras till bronsåldern. En gravhög ligger ca 50 m SÖ om husgrunden. Den tillhör möjligen gårdens järnålder.

Husgrundens sannolika datering gör det möjligt att sammankoppla den med gravhögen. Kanske den en gång tjänat som fest- eller offerhall. På varaktig bosättning under bronsåldern tyder också de sk skärv-

Bild 1. Karta över Hågadal med markerade fornlämningar. Nummer enligt riksantikvarieämbetets fornlämningsregister för Bondkyrko och Uppsala-Näs socknar. Särtryck ur Ekonomiska kartan. Publiceringstillstånd nr 9579, LiberKartor, Stockholm. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning, Statens lantmäteriverk 1979-08-21.

Bild 3. Fornlämningsområdet vid Håga från sydöst. Kung Björns hög syns ungefär i bildens mitt med övriga forn lämningar belägna framför allt i impedimentets vänstra kant. I förgrunden skymtar Hågaån. Foto Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning av Försvarsstaben.

stenshögarna i åkermarken V och SSV om storhögen (fornl. nr 365 och 375). En nyligen företagen fosfatkartering av hela fornlämningsområdet vid Håga pekar i samma riktning. Den nuvarande åkern mellan Björns hög och skärvstenshögarna visar relativt höga fosfatvärden och hela åkern är bemängd med skärvsten. Dessa skärvstenshögar är uppbyggda av skärvig, eldsprängd sten (hårdstenar?) och innehåller vanligen boplätsrester i form av keramik, djurben från måltider m m. Möjligen kan skärvstenshögarna i vissa fall tolkas som sophögar. Skärvstenshögar finns också i hagmark ca 650 m VNV om Björns hög (fornl. nr 369). Möjligen finns också s. k. skålgropar i några hållar NÖ om Håga (fornl. nr 378).

Men vad kan anledningen vara till att en så mäktig bronsåldersbebyggelse uppstått just vid Håga? En av orsakerna torde utan tvivel vara

Bild 4. Kung Björns hög från söder. Foto förf.

att havet vid den tid då högen uppfördes stod ca 14–15 m högre än i våra dagar, vilket innebär att den höjdrygg på vilken högen ligger stack ut som en halvö i det sund som Hågadalen då utgjorde. Från halvön behärskades sundet och därigenom en av handelsvägarna upp mot den säkert redan då rika "uppsalaslätten". Här kan alltså ha funnits en handelsplats av viss betydelse. Men säkert har också de goda betesmarkerna på sluttningarna ner mot vattnet och i den lilla dalen V om Håga bidragit till lokaliseringen. En skyddad plats men ändå i ett centralt läge.

Egendomligt nog tycks inte bebyggelsen vid Håga ha fortsatt kontinuerligt från storhögens tid fram genom yngre bronsålder och äldre järnålder. Först under yngre järnåldern har bebyggelse återuppstått på platsen. Fynden från 5 utgrävda mindre gravhögar SSV om storhögen (fornl. nr 356) kan nämligen dateras till vikingatid (800–1100 e Kr). En runsten från slutet av vikingatid finns också vid Håga (fornl. nr 364). Stenen är dock flyttad till platsen från Flogsta. Tidigare har emellertid en runsten stått vid Håga men den är numera flyttad till universitetsparken i Uppsala. Texten på sistnämnda sten lyder: "... läto resa stenen för sin son Önds ande. (Han blev) död i dopkläder i Danmark ... Öpir ombesörjde runorna". Gravfälten, fornl. nr 359 och 362, med högar

Bild 5. Fynden ur Kung Björns hög. Foto Sören Hallgren ATA.

Bild 6. Husgrunden vid Håga markerad av stenrader. Stenarna i förgrunden markerar den västra kortväggen. I bakgrunden Eriksberg. Foto förf.

och stensättningar jämte de spridda fornlämningarna, nr 366–68 och 377, kan möjligen också hänföras till gårdens järnåldersbosättning, vilket också kan vara fallet med övriga numrerade lämningar vid Håga. Dessa är dock ej säkra fornlämningar. Här bör dock påpekas att ovanligt höga fosfatvärden konstaterats i anslutning till åkerholmen där stensättningarna, fornl. nr 366, ligger, vilket kan hänga samman med bronsåldersbosättningen i området.

Sannolikt har också namnet Håga uppstått vid denna tid då fast bebyggelse ånyo etablerats på platsen. Håga är troligen en förvanskning av det fornsvenska ordet för hög-haugr- och innebär helt enkelt att vikingatidsgården kallats för "Högen" eftersom här fanns en mäktig gravhög. Alltifrån vikingatid och fram till våra dagar har sedan säkert en fast bebyggelse funnits vid Håga.

Inte heller på någon annan plats i eller i direkt anslutning till Håga-dalen tycks fast bebyggelse ha funnits under äldre järnålder (400 f Kr – 400 e Kr). Dock vet vi att en rik äldre järnåldersbebyggelse funnits vid Läbyvad i ådalen endast ca 1,7 km om Håga. En fornlämning, som dock möjligen kan vara anlagd i slutet av äldre järnåldern eller i början av den yngre (omkring 400 e Kr) är fornborgen vid Predikstolen strax S

Bild 7. Södra delen av Hågadalen, där en havsvik trängde in ännu under vikingatid. I skogsområdet längst till höger i bilden ligger fornborgen vid Prediksstolen. Foto förf.

om torpet Fäbodarna på dalgångens V branta sida rätt långt ner i S (fornl. nr 421). Borgen, som är omgiven av stenvall utom i Ö där brant berg skyddar, har varit föremål för provundersökning (rapport i ATA), varvid härदार och keramik påträffades inom borgområdet. Fynden har emellertid ej närmare kunnat tidfästas och ovannämnda dateringsanta-gande har således ej säkert kunnat underbyggas.

Emellertid pekar det mesta på, att Hågadalen fått en fast befolkning först under yngre järnåldern (400–1100 e Kr), vilket ju ovan antytts beträffande Håga gård.

Vid Norra Norby finns numera visserligen inget förhistoriskt grav-fält, som visar att gården har rötter i heden tid. Men de 2 runristning-arna i fast håll N om gården visar, att en bebyggelse uppstått i varje fall under senare delen av vikingatid. Enligt en uppgift av Richard Dybeck år 1863 har emellertid gravar funnits på platsen, "dock så skadade att de varken kunna eller förtjena att vårdas."

Beträffande fornl. nr 339 och 340 kan påpekas att dessa ej är säkra fornlämningar. Detta gäller även nr 333–336. Vid Södra Norby där- emot finns fortfarande ett gravfält (fornl. nr 342) bestående av 1 hög och 9 runda stensättningar. Kanske är detta den äldsta norbygården från vilken i slutet av vikingatid Norra Norby avstyckats?

Bild 8. En av runhällarna vid Norra Norby. Tyvärr är ristningen ej imålad och framträder därför ej tydligt på bilden. Foto förf.

I sammanhanget kan följande påpekas att havet fortfarande under vikingatid med en mycket smal vik trängde upp i Hågadalen ungefär till i höjd med Södra Norby. I dalbreddningen Ö om fornborgen vid Prediksstolen vidgade sig denna vik något men trängdes ånyo ihop i den smala passagen vid Lurbo.

Denna dalbreddning har också den givit upphov till en förhistorisk gårdsbildning med rötter i yngre järnålder. Gården synes ursprungligen ha legat vid Norra Gottsunda där ett gravfält, fornl. nr 422, bestående av 3 högar och 17 runda stensättningar registrerats. Mycket snart tycks en utflyttning ha skett tvärs över dalen till platsen där Fäbodarna ligger. Här finns nämligen ett litet gravfält på en avsats i moränslutningen ner mot dalen, bestående av 3 runda och 3 rektangulära stensättningar med mittsvackor, som tyder på att de innehåller kistbegravningar sannolikt från sen vikingatid. De rektangulära anläggningarnas orientering, 2 i VNV-ÖSÖ och 1 i NNÖ-SSV, understryker denna datering. Flera avstyckningar av ursprungsenheten kan sedan ha ägt rum under medeltiden och senare. Ett studium av det äldsta kartmaterialet över de aktuella gårdarna skulle kanske ge vissa fingervisningar härvidlag.

Innan vi drar oss ytterligare söderut i dalen kan det kanske vara på

Bild 9. Gravfältskullen (fornl. nr 422) vid Norra Gottsunda, som idag ligger inom bågskytteklubben Sturarnas övningsområde. Foto förf.

sin plats att nämna att fornl. nr 341 ca 500 m ÖNÖ Södra Norby är ett välbevarat gränsmärke, medan fornl. nr 418 och 427 nära Valsätra är gravar, sannolikt från bronsålder eller äldre järnålder. Längst ner i S finns ytterligare 3 markeringar. Nr 77 vid Lurbo i Uppsala-Näs socken är en gränsmarkering avseende Uppsala stads tidigare gräns, vilken ju numera är inaktuell.

Fornl. nr 419 (Bondkyrko socken) är en minnessten, som berättar att Lurbo bro uppfördes åren 1922–23. Fornl. nr 420 slutligen är en runsten, som vittnar om att Vårdsätravägen kanske gått fram i sin nuvarande sträckning ända sedan 1000-talet då stenen restes. Runstenar restes nämligen ofta vid färdvägar eller på sådana platser, som var talrikt besökta. Stenarna skulle ju synas och beundras. Texten på vårdsätrastenen lyder (översatt till nutidssvenska): ”Torgisl och Gisl läto resa stenen efter Sven, sin fader.”

Också de 2 ristningarna vid Norra Norby kan kanske anses vittna om att en färdväg gått förbi gården. Texten på den nordligaste norbyristningen lyder: ”Ale och Jovurfas läto göra minnesmärket efter Jarl, sin fader och efter Gisl och efter Ingemund. Han blev dräpt österut Jarls son. Öpir ristade.”

Bild 10. Vårdsätrasten. Foto förf.

Den andra ristningens text har uttolkats på följande sätt: "Sigvid, Gillögs son, reste runorna efter Ragnälv, sin svärmoder." Anmärkningsvärt är att den kände runristaren Öpir står som mästare till den N ristningen. Hans namn figurerar ju f ö också i samband med runstenen, som tidigare stått vid Håga men nu flyttats till universitetsparken framför Gustavianum.

Av det föregående har framgått att Hågadalen har ett rikt fornlämningsbestånd liggande i ett åtminstone sedan vikingatiden kontinuerligt uppodlat landskap, i äldsta tid kanske i huvudsak präglat av betesgång men längre fram i hög grad av sädesodling. Visserligen är en del gårdar i dalen nu nedlagda men ännu finns jordbrukskaraktären kvar. Varken villabebyggelsen längs dalens Ö sida eller militärens värn och skjutbanor har särdeles rubbat helhetsbilden. Med tanke härpå måste det anses viktigt, kanske särskilt ur kulturhistorisk synpunkt, att detta stycke kulturlandskap så nära inpå Uppsala får bevaras för framtiden så att

uppsalaborna som hittills kan utnyttja detta område både för kulturlandskapsstudier och rekreation.

Not

¹ Nummer enligt riksantikvarieämbetets fornlämningsregister för Bondkyrko och Uppsala-Näs socknar. Granskningen utförd av G. A. Hellman.

Litteratur

Almgren, O. "Kung Björns hög" och andra fornlämningar vid Håga, Stockholm, 1905.
Wessén, E. och Jansson, S. B. F. Upplands runinskrifter. Tredje delen. Uppsala, 1951.